

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IV
VOLUME 4

Accepted on December 22th 2015, at the 9th meeting of the SASA Department of
Languages and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2016

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности,
22. децембра 2015. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Преграја Пићера*

Уредник

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2016

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Planeta print, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2016

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Мирко Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
20. I 2015 – 22. XII 2015.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Драме. 1–5 / Душан Ковачевић</i>	11
<i>Речник њојмова ликовних умејноста и архитектуре. Том 1, А–Ђ</i>	25
<i>Како најисајти и објавити научно дело / Зоран В. Појовић</i>	35
<i>Зборник радова Византолошкој институту. Књ. 50, 1–2. Mélanges Ljubomir Maksimović / уредници Бојана Крсмановић, Срђан Пиривајрић</i>	53
<i>Србија и Венеција : (VI–XVI век) / Момчило Сиремић</i>	61
<i>Зборник радова и сажетика / 4. Конрес Угружења за атеросклерозу Србије са интернационалним учешћем, Београд, 20–23. новембар 2014. ; [уредници Владимир Кањух, Небојша М. Лалић]</i>	73
<i>Српски језик на Косову и Метохији данас : (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти) / Мијира Рељић</i>	81
<i>Зборник Института за српски језик САНУ. [Књ.] 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / главни уредник Срејо Танасић</i>	81
<i>Петар С. Јовановић : истраживач у географији – преталац у друштву</i>	103
<i>Генетички модификовани организми : чињенице и изазови : зборник радова са научној скупа одржаног 22–23. октобра 2013. године / уредник Марко Анђелковић</i>	111

<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен научнику, државнику и председнику Српске краљевске академије Стојану Новаковићу (1842–1915–2015).....</i>	123
<i>Italy's Balkan Strategies (19th–20th Century) / edited by Vojislav G. Pavlović ; editor in chief Dušan T. Bataković .....</i>	141
<i>Црквена иконалика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I / Предраг Комаћина ; уредник Љубомир Максимовић .....</i>	141
<i>Топонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљању старосрпског и топонимског речника и бољем познавању ојшћесловенских именованих образаца / Александар Лома.....</i>	153
<i>MIKLOSICHIANA bicentennialia : зборник у част двестотне годишњице рођења Франца Миклошича / уредници Јасмина Грковић-Мејор, Александар Лома.....</i>	153
<i>Мојће старине развоја Србије / уредник Часлав Оцић .....</i>	169
<i>Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књ. 19, Оцаи – ијеојласник / [председник Уредничког одбора Слана Рискић ; уредници Даринка Горјан Премк ... и др.] .....</i>	181
<i>Срби и Први светски рат 1914–1918 : зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014. / уредник Драгољуб Р. Живојиновић.....</i>	193
<i>Законик цара Стефана Душана. Књ. 4, том 1–2 / уредници Косја Чавошки, Ђорђе Бубало .....</i>	205
<i>Документи о сјољној иконалици Краљевине Србије 1903–1914. Књ. 1–7, св. 1–42 / уредници Васа Чубриловић, Радован Самарџић, Василије Ђ. Крескић .....</i>	221
<i>Између завичаја и иуђине : сусрећи различитих култура у српског књижевности / Светозар Кољевић. – Нови Сад : Академска књија : Оранак САНУ у Новом Саду, 2015 .....</i>	237
<i>Сјо десет година Српског дијалектолошког зборника .....</i>	245

<i>Др Аћим Медовић : (1815–1893) : живої и дело : зборник радова с научної скуїа поводом 200 година од рођења / уређивачки одбор Радоје Чоловић, Владимир Кањух, Брана Димитријевић, Снежана Вељковић, Јелена Јовановић Симић .....</i>	<i>261</i>
<i>Ваїикан и Први свеїски рай : 1914–1918. Књ. 1–3 / Драїољуб Р. Живојиновић .....</i>	<i>277</i>
<i>Линївистїичка славистїика : студије и чланци / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Срїски у круїу словенских језика : драматїичка и лексичка поређења / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника .....</i>	<i>303</i>

Законик цара Стефана Душана. Књ. 4, том 1–2 / уредници Коста Чавошки, Ђорђе Бубало. – Београд : САНУ, 2015

Поздравна реч: академик Владимир С. Костић, председник САНУ

Говорили: академик Мирјана Живојиновић

проф. др Ђорђе Бубало

дописни члан Коста Чавошки

У Београду, уторак 20. октобар 2015. у 13 часова

КАЗНЕ ЦАРА ДУШАНА

На катедри су две свечане књиге, такве по опреми, још више по садржини. У једној су окупљени преписи *Душановој законика*. Има их тринаест. Дати су факсимилно, један у један, у својим бојама, хронолошки. У другој књизи је испричана историја свих тринаест преписа *Законика*, од настанка, сељења, чувања и данашњег смештаја до описа сваке странице и језика којим су испуњене.

Мало је народа који 666 година, шест векова и шездесет шест лета, имају властити и оригиналан правни спис, на свом језику, ондашњем, а наше такво сведочанство проглашено је од Немањића, како на почетку стоји од „Побожнога и христољубивога маћедонијскога цара Стефана – српскога, бугарскога, угарскога, далматинскога, арбанскога, угровалахијскога и многим другим крајевима и земљама самодршца, по милости свевишњег Бога – Исуса Христа – закон и устав установљен 6807 (1299) [а то је 1349] године индиката, на празник Вазнесења Господа нашега, Исуса Христа, 21. дана месеца маја“.

Испод оваквог прогласа, у члановима по темама распоређеним, у преводу два огледна преписа, *Ковиљској* и *Грбальској*, читамо и места како следи:

- (1) „... јеретичке цркве нека се освећују и нека се дају православним свештеницима, и нека они подучавају заблуделе да се натраг враћају у нашу истинску веру.“
- (2) „Митрополити и епископи нека се не постављају митом.“
- (3) „Ако неко убије свога оца, или матер, или брата, или сестру, или своје чедо, тај убица нека се цео спали на огњу.“
- (4) „Ако неко почупа браду човеку – властелину или другоме доброме човеку, нека му се рука одсече.“
- (5) „Ко с оружјем дође на село или нечији дом, нека се усмрти мачем.“
- (6) „... нека се не усуди човек да узме ожалашћену жену, убрзо након смрти њеног мужа.“
- (7) „Ко прода хришћанина у другу веру да му се рука одсече и језик одреже.“
- (8) „Пијаница било од куда да иде и нападне кога, или посече, или окрвави, али не до смрти, томе пијанцу да се око извади и рука одсече.“

Ових неколико извадака, из *Законика* од 21. маја 1349, по преводима из преписа, о грубим казнама у грубом времену, казују како је одржаван ред у царству где примитивци, онда и данас, једино страх поштују.

О четвртој књизи преписа *Душановој законика*, у издању САНУ, под бригом Одељења друштвених наука и уредника проф. др Ђорђа Бубала и дописног члана Косте Чавошког, о темељном делу српске историје права и језика, најпре, по реду и добром обичају, поздравну реч казује академик Владимир С. Костић, председник САНУ, а потом академик Мирјана Живојиновић и уредници.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Владимир С. Костић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данашња промоција је управо онај тренутак у коме сусрет са неким постигнућем из рутине куртоазије прераста у исказ истине и тачности, јер ово пред нама је једно капитално дело или дело капиталног следа и ту нема куртоазије, реч је о истини, или тачније, о тачном исказу. Српска академија наука и уметности промовише своје издање Законик цара Стефана Душана, књига 4, у 2 тома, чији су уредници наш члан Коста Чавошки и проф. др Ђорђе Бубало, уз редакцијски одбор у коме су, поред њих, били Биљана Марковић, Виктор Савић и секретар редакције Драгица Пуљаревић. Читао сам

та имена уз наду да ћете ми дозволити да се у име Српске академије наука и уметности искрено захвалим јер је овде управо реч о форми стваралаштва која оправдава постојање и дух саме Академије. Ово издање обрађује Патријаршијски, Борђошких, Попиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбаљски, Богишићев и Јагићев рукопис. Наиме, текст Душановог законика, писан у два наврата, није сачуван у оригиналу те постоје његови бројни преписи. То преписивање после пада Смедерева 1459. године, из Србије потиснуте на север пред мраком турског ропства, Станојловићева објашњава као сведочанство тежње и наде српског народа да ће се територијално уређење на темељима ових државотворних кодекса поново успоставити. Тако сваки препис доноси сопствену причу, посебне личности, и, коначно, посебан историјски контекст.

Често инфантилно покушавајући да укажемо на корене сопствене средњовековне културе, обично наводимо апокрифне приче о временима када смо јели златним виљушкама, а варвари на Западу рукама. Тај инфериорни став некако покрива чињеницу, која је битна, да је заправо наш улазак у цивилизацију обележен законима, а не виљушкама, и то пре 666 година. Српски краљеви у држави Немањића издавали су повеље и доносили прописе које су, како је то казала проф. Јелена Даниловић, били партикуларног домета. Тек је Стефан Немања уједначио разнородно феудално право и издао свој Законик уместо кога као доказ своје цивилизованости наводимо само обичан орални комплекс златних кашика. Закон је много значајнији. Шта су ти закони и чему су нас они научили и шта из њих и данас произилази? Опростићете ми лични избор неких ставова, који су, можда, плод моје тренутне субјективне осетљивости и повређености. У члану 171 каже заповед царска: „Ако изда исправу цар некеме или из срџбе или из љубави или из милости, а та исправа противуречи Законнику, није по правди и по закону како одређује закон, судије тој исправи да не верују, само да суде и извршавају по правди“. И још кажу у члану 172: „Све судије да суде по Законнику, право како пише у Законнику, а да не суде по страху од царствовања“. Да ли су потребни бољи темељи онога што данас називамо слобода и независност судства? Коначно, члан 138, о лажи: „Ако се нађе у чијој хрисовуљи прописано лажно слово и нађу се слова исправљена и речи измењене, такве хрисовуље да се раздере и онај да нема више баштине“. У годинама надолазећег мрака кроз историју, народ ће се окупљен око својих манастира и уз сетне звуке гусала, као кроз маглу сећати неке своје државе и разазнавати заветни смисао „ни по бабу, ни по стричевима, но по правди Бога јединога“.

Даме и господо, звучи једноставно, а заправо је бескрајно тешко. Честитајући ауторима још једанпут на овом великом постигнућу, ја завршавам свој увод.

МИРЈАНА ЖИВОЛИНОВИЋ

СВИ ПРЕПИСИ ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Овом, четвртном књигом *Законика цара Стефана Душана*, Одбор за изворе српског права Српске академије наука и уметности заокружио је, осим једног преписа на румунском језику, издавање свих преписа старије и млађе редакције Законика. У књизи која је пред нама 13 рукописа млађе редакције Душановог законика, насталих у 17. и 18. веку, издато је по најсавременијој методологији издавања дипломатичких извора. После уводне речи дописног члана Косте Чавошког који је, са професором Ђорђем Бубалом, уредник ове књиге и који је својим залагањем омогућио да се њено издање оствари, следи листа скраћеница, а потом неколико засебних делова који у потпуности садрже сва обавештења о поменутих рукописима. Према договору са уредником проф. Ђорђем Бубалом, осврнућемо се на прва два дела.

Најпре је Ђорђе Бубало, у делу *Историја и историографија рукописа* (стр. 1–72), за поменутих тринаест преписа проучио веома детаљно све расположиве изворне податке, до којих није увек било једноставно доћи. Уз то, осврћући се на сазнања и мишљења научника који су те рукописе проучавали – Тимотеја Флоринског, Стојана Новаковића, Владимира Алексејевића Мошина, нарочито, Александра Васиљевича Соловјева, па затим Николе Радојчића, Митра Пешикана итд., изложио је за сваки од њих, колико је то било могуће – када и где је сачињен, име његовог писара, по чему је рукопис назван, па затим, износећи мање или више бројне детаље, пратио његов „животни пут“ до места где је данас похрањен или времена када и где је ишчезао.

Тако за *Патријаршијски рукопис*, Бубало бележи да је дуго чуван у Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима. Аутор прихвата датирање Гордане Радојчић-Костић да је рукопис сачињен крајем 17. и почетком 18. века, као и атрибуцију Љупке Васиљев да је од 50 листова рукописа, 40 исписао дијак и свештеник у Будиму Вељко Поповић. Прескачући све занимљиве детаље које је Бубало овде сакупио, споменућемо само да је *Патријаршијски рукопис* поделио судбину књишког фонда Патријаршијске библиотеке у Карловцима, коју су за време Другог светског рата усташе пренеле у Загреб. Карловачка библиотека је, највише заслугом Радослава Грујића, 1946. године враћена Српској патријаршији, тако да се *Патријаршијски рукопис* и данас чува у збирци рукописа у згради Патријаршије у Београду.

За *Рукопис Борђошких*, који је преко 150 година био у власништву истоимене породице, Бубало истиче да је он типичан представник карловачке верзије Душановог законодавства. После неуспелог покушаја да рукопис откупи Српска краљевска академија, аутор бележи да је то пошло за руком

Матици српској (1949) у чијој се библиотеци чува и данас. Својим проучавањем тог рукописа Бубало му је дао место које му припада по времену настанка и текстолошким одликама.

За *Појиначки (Николајевићев) рукопис*, чији писар није познат, те се датира само по воденим знацима, аутор је донео прецизније податке о времену његовог настанка и на основу записа на њему пратио је његову судбину, почевши од његовог првог власника – попа Василија Николајевића, пароха сремског села Попинаца, до уласка *Појиначкој рукопису* у Библиотеку Матице српске, где се и данас чува.

Бубало истиче да је *Текелијин рукопис* из библиотеке арадског племића Саве Текелије, премда сачињен тек 1772. године, први пронео славу Душановог законодавног рада. Њега је Стефан Новаковић издао, „веома неспретно и са пуно грешака“, у четвртој књизи Рајићеве историје. Бубало детаљније обавештава о издању Текелијиног рукописа које је приредио Јован Ђорђевић, прикључивши га Библиотеци Матице српске.

За *Санџићев (Сїраїимировићев) рукопис* аутор указује да је и он типичан примерак карловачке гране млађе редакције Душановог законодавства; излаже његову судбину откако се нашао у поседу свештеника Павла Карано-Тврдковића, па затим у библиотеци митрополита Стратимировића, потом у власништву Александра Сандића, после чије смрти (1908) је са његовом библиотеком, коју је откупила Матица српска, доспео у рукописну збирку Матичине Библиотеке.

Аутор пажљиво прати кретање писара *Ковиљској рукопису* Стефана Стојковића, који је завршио његово преписивање септембра 1726. у Београду. Пошто је читав век и по томе рукопису био изгубљен траг, Бубало обавештава о његовој појави у манастиру Ковиљу (1891), по коме је и добио име и потом прати његово кретање док се није појавио, после смрти Тихомира Остојића, са његовом заоставштином у Рукописном одељењу Матице српске.

За *Београдски или Руднички рукопис* аутор обавештава да је добио име по Народној библиотеци у Београду, у којој се чувао и са којом је ишчезао у бомбардовању 6. априла 1941. године, док му је име *Руднички* остало по месту у коме је пронађен.

Режевићки (Заїребачки) рукопис је, у манастиру Режевићу, сачинио средином 18. века монах Сава, закључио је Бубало проучавањем записа на рукопису. Осврћући се на језик рукописа аутор доноси драгоцену сазнања о средини у којој је он сачињен и прати занимљив пут који је рукопис прошао пре него што га је Кукуљевић продао 1868. године ЈАЗУ.

На основу записа на *Карловачком рукопису* Бубало указује да је он сачињен у 18. веку, вероватно са знањем и на подстицај карловачког митрополита Павла Ненадовића, у школи Сремских Карловаца, и потом додаје да је његова судбина током 19. века остала непозната. У Народној библиотеци Србије,

која га је откупила, сачињен је археографски опис рукописа, а уз то је сумарни опис рукописа дао и Ђорђе Бубало у уводном издању Душановог закона, које је објављено 2010. године.

На време настанка *Вршачкој рукопису*, подсећа аутор, упућују записи на почетку и на крају рукописа, где стоји да га је сачинио, по заповести карловачког архиепископа Јована Георгијевића, архиепископски архиђакон Јован Фелдварија и да је 1. маја 1772. приложен архиепископској библиотеци. Бубало затим настоји да реконструише како се *Вршачки рукопис* нашао у Народном музеју у Вршцу, свакако пре 1959. године, када га је Петар Момировић представио научној јавности.

Грбаљски рукопис, како аутор обавештава, у италијанском препису и српском преводу, садржи најпре повластице добијене од млетачке власти у 17. веку и потом текстове млађе редакције Душановог законодавства приморске варијанте. Дело је канцелара Грбаљске општине, Антонија Батута, познатог млетачког чиновника на јужном Јадрану, с краја 18. века. Бубало је посебну пажњу посветио доказивању претпоставке Вл. Мошина и Ал. Соловјева да су *Грбаљски* и *Љубишин* један исти рукопис, који је Богишић могао добити од Стјепана Митрова Љубише и примити у своје руке после Љубишине смрти 1878. године. Рукопис се и данас чува у Богишићевој рукописној збирци у Цавтату.

За *Бојишићев (Далмајински) рукопис*, о коме је прве вести саопштио Валтазар Богишић и у вези са којим је Бубало, веома стручно указујући на одлике језика и правописа, побио Мошинове аргументе да рукопис не може бити млађи од 16, а ни старији од краја 15. века, аутор је закључио да његов предлошак није старији од краја 18. века. Аутор је прихватио мишљење својих претходника, који су проучавали верзије млађе редакције Душановог закона, да су *Бојишићев* и други рукопис, познат као *Јајићев*, независно један од другог, преписани са истог предлошка.

За *Јајићев рукопис* Бубало је најпре дао осврт на веома занимљиву идентификацију тога рукописа, подсећајући да га је Франц Миклошић, по свој прилици најраније 1886. године уступио једном од својих најближих ученика, Ватрославу Јагићу, са чијом библиотеком је пребачен 1923. године у Београд, где се и данас чува у Библиотеци катедре за српски са јужнословенским језицима Филолошког факултета.

Најзад, у Е к с к у р с у Бубало, на основу резултата ранијих проучавања, даје обавештења о саставу и судбини, по обиму великог, Зборника, који је непознати писар започео преписивањем Закона Константина Јустинијана. То је, дакле, како је Бубало закључио, *Заметњак ирејиса Душановој законодавства млађе редакције*. Остатак Зборника садржи различите, углавном духовне, саставе. Чуван у старој Народној библиотеци, Зборник се нашао између оних 56 рукописа којима се у току евакуације 1915. године изгубио сваки траг на нишкој железничкој станици.

Милош Благојевић у своме тексту „Млађе редакције Душановог законика“ (стр. 72–127), најпре осврћући се на мишљења већ раније споменутих истакнутих научника о тим редакцијама, признаје њихов допринос без кога се не би могла разумети ни структура, ни садржина Законика, али ипак у исто време указује да тај допринос не пружа потпуно објашњење о томе због чега су изостављени поједини чланови у рукописима млађе редакције. У вези са Датирањем прве и друге млађе редакције Душанова законика Благојевић истиче да је остало отворено питање времена настанка протографа прве млађе – „приморске“ редакције Законика и прихвата поменути закључак Ђорђа Бубала да тај протограф вероватно „није старији од краја 18. века“. Ауторову пажњу посебно је привукла титулатура цара Душана као „Стефана македонског цара“ у протографу прве и друге млађе редакције Законика. Да би одговорио на питање откуда таква титула, Благојевић је, проучивши темељно у које време су поједина подручја сматрана „предели македонски,“ закључио да су назив „македонски цар“ и термин „бискуп“ уместо „епископ“ уведени у протограф млађе редакције Душановог Законика под утицајем њиховог коришћења у писменој комуникацији са Западом, почетком 18. века, првенствено Аустријом и Угарском.

У делу Млађе редакције Душанова законика и одредбе о цркви Благојевић истиче да се првих 38 чланова старије редакције Законика односе на цркву и да само 38. члан није унет у протограф прве млађе редакције. Поштовање одредаба које се односе на цркву и њихово уношење у рукописе млађе редакције аутор објашњава чињеницом да црквена организација није била подложна променама, као што је то било српско друштво током 16. и 17. века. Поред тога, Благојевић запажа да многе одредбе нису преписане, него су мање или више прерађене, а приређивачи протографа су настојали да терминологију старије редакције Законика прилагоде своме времену с циљем да она постане јасна савременицима. Уз то, аутор наглашава да су проширења и допуне чланова могле бити учињене само са знањем патријарха и у његовом окружењу и у вези са тим подсећа да је друга по реду млађа редакција Душановог законика највероватније извршена за време патријарха Арсенија III Црнојевића.

Најзад, Благојевић се осврнуо и на Средњовековне институције и млађе редакције Законика (стр. 148–181). Ту је за институцију *џроније* указао да се она не налази у протографу млађе редакције, из чега је закључио да пронија у време њеног писања више није постојала. За бројне замене средњовековних термина аутор је закључио да су оне вршене пажљиво и доследно, као нпр. „отроци“, који су замењени називом „посадници“, или за „меропахе“ је дато објашњење да су то „земљорадници и баштиници“. Најзад, Благојевић је указао на неке „крупне грешке у протографу“, које су утицале да се смисао неких одредаба промени.

Изнели смо само део онога по чему су ова два тома четврте књиге *Законика цара Стјефана Душана*, међу до сада издатим дипломатичким изворима у нашој земљи, а и шире, у сваком погледу, најбоље и најпотпуније издање. Тако објављене *млађе редакције Душановој законика* омогућиће да се проуче и боље сагледају како неки видови живота српског народа у време када су оне прављене, тако и језик тога времена, писмо сачуваних преписа и, посебно истичемо, палеографија рукописа, што омогућавају изванредно приређене, у другој књизи Душановог законика, репродукције свих тринаест рукописа.

ЂОРЂЕ БУБАЛО

МЛАЂА РЕДАКЦИЈА ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Прошло је равно 220 година од првог издања Душановог законика, у *Историји* Јована Рајића. Сплет историјских околности учинио је да славу Душановог законодавног рада први пронесе рукопис из библиотеке арадског племића Саве Текелије, ни читав век старији од ученог дела које га је расејало широм Европе. Текелијин рукопис, иако позан, у великој мери прерађен и гурнут још даље од средњовековних предлогака нестручним издањем, носио је преко 30 година на својим плећима сву тежину научног и родољубивог занимања за Душанов законик. Како су се из таме заборава стали појављивати и други, бољи рукописи, који су дражили уобразиљу и подгревали наде учењака да је некако претекао и сам оригинал Законика, сва се пажња његових проучавалаца окренула трагању за што старијим и потпунијим кодексима и настојању да се реконструише текст најближи ономе за који се сматрало да је изашао из канцеларије првог српског цара. У таквој атмосфери, прво Текелијин, а потом и други рукописи млађег постања, били су изложени презиру и занемаривању. Према суду Павла Јосифа Шафарика, била су то бескорисна дела доконих монаха, који су парафразирали законе и по својој вољи их обликовали. Писара Текелијиног рукописа назвао је без колебања *ипросијак*, па је и недужног Рајића опрљено врелином критике тврдећи да је о старини рукописа знао колико и школарац. Стојан Новаковић је, пак, у своме издању Законика сматрао да „сва та гомила преписа, од Раваничкога па наниже, није преписивала него је прерађивала текст Душанов [...] то су врло унакажене прераде текста Душанова“, из којих се, „по начелу, не може ништа узети ни да исправи ни да попуни стари текст“.

С временом се, разумљиво, проучавање Законика проширило и на његову историју, на хронику промена и примена, о којима су управо сачувани рукописи најречитије сведочанство. Преписима XVIII века почело се прилазити са више пажње и уважавања, њихова вредност оцењивала се према мери-

лима времена у којем су настали, уз напоре да се открију побуде за њихову прераду и умножавање. Овде, наравно, није место да се о томе у појединости говори, али треба указати на оне одлике рукописа млађе редакције, које су учиниле да после више од два столећа изучавања Душановог законодавства доспеју у одабрано друштво старих преписа, и према научном приступу и према угледу публикације у којој су објављени.

Најраније у другој половини XVII века настала је посебна редакција Душановог законодавства, најбогатија по броју сачуваних рукописа (чак 16), са особеним решењима у саставу и језику. Такозвану млађу редакцију не чине позни преписи без правне снаге, већ прераде поникле највероватније у крилу Српске цркве с циљем да се, коришћењем ауторитета светих царева и угледа Законика, његова грађа прилагоди и употреби за регулисање оних правних односа у којима су црквена јерархија и представници самоуправа задржали надлежност под туђинском влашћу. Најмаркантнија одлика рукописа млађе редакције јесте претварање троделног кодекса у дводелни, који су чинили тзв. Закон Константина Јустинијана или Књига звана судач и Законик македонског цара Душана. У садржају Душановог законика вршена је даља редукција избацавањем одредаба које су изгубиле актуелност, стил и језик су осавремењени, а прописи често преформулисани или проширени тако да постану ближи схватањима људи и приликама XVII и XVIII века. Временска, просторна и културолошка дистанца у односу на доба настанка Законика условиле су промене у структури и језику, уношење дијалектизама и грешке и неразумевања у мери која изазива неверицу неупућених да су рукописи из XVIII века имали исто исходиште као и они три столећа старији. Према наслову Душановог законика у неким рукописима – *Блаіочесѣивоі и хрисѣољубивоі маћедонскоі цара Сѣефана сріскоі, буіарскоі, уіарскоі, далмајскоі, арбанашкоі, уіровлашкоі и друіим мноіим обласѣима и земљама самодрішца ... закон и усѣав* – Душану је намењена власт над свим оним областима над којима је српски патријарх на прелому XVII и XVIII века имао стварну или номиналну јурисдикцију или гајио претензије.

У српском Приморју Законик се користио све до краја XVIII века. У територијално, политички и економски скромним аутономним општинама (Грбаљ, Паштровићи), с традиционалним друштвом у којем је обичајно право имало истакнуту улогу, Законик је прерађен и добрим делом прилагођен начину живота и суђења, као и говорном језику. Није стога случајно да су се у целокупној рукописној традицији Законика нашла четири из Приморја, чија је упечатљива одлика језик обогаћен локализмима, нарочито романизмима. Од свих преписа млађе редакције, не само оних из српског приморја, *Режевићки* је особен по томе што је најдаље отишао у настојању да се прилагоди језику и обичајима средине у којој се примењивао. Међу многобројним сачуваним судским актима из Паштровића пронађени су и они који сведоче о

томе да се судило по одредбама Законика. Језик *Режевићкој* преписа, с мноштвом локализама, представља драгоцен пример српског говорног језика у Паштровићима прве половине XVIII века. Из начина на који се о цркви говори јасно је да је овај препис Законика настао и примењивао се у православној средини.

Друга главна област примене Законика коначно се уобличила у кругу српске јерархије и поданика Хабзбуршке монархије, након Велике сеобе, у последњој деценији XVII века и првих година XVIII века, можда и на подстицај српског патријарха Арсенија III Црнојевића. Ова скупина рукописа, условно названа карловачка, по Карловачкој митрополији, где је настала и примењивала се, одликује се, између осталог: хибридни језичким изразом, у чијој основи је српски народни језик с примесама српкословенског у старијим преписима, и рускословенског у млађим и текстуалним проширењима и архаизацијама појединих чланова Душановог законика и додавањем у састав Закона Константина Јустинијана тзв. школске уредбе и прописа о војној обавези и издаји, чије порекло, без сумње, није средњовековно. Напротив, управо у круговима српске црквене јерархије у Хабзбуршкој монархији треба тражити извор тих допуна. Кратки одељци из њих не остављају места сумњи: „У сваком граду и варошима и селима, тамо где су цркве тамо и училишта треба градити, то јест школе, да се уче православна деца Светоме писму и закону божјем [...]“ или: „И војници да се уче свакој вештини, и мудрости и врлини, а више од свега чврсто да чувају свету православну веру нашу [...] и своје капетане и војводе да поштују и да их се боје. Свога цара као бога на земљи да поштују“. Овде се, разуме се, мисли на владара Хабзбуршке монархије.

О средини у којој су преписи Законика настајали и примењивали се говоре и подаци о писарима. Дијак и презвитер Вељко Поповић, писар *Пајријаршијској* и *Текелијиној рукописи*, био је близак патријарху Арсенију III; Стефан Стојковић, егзарх архиепископа Вићентија Јовановића, преписао је *Ковиљски* и *Софијски рукопис*, Петар Теодоров, ритор Покрово-Богородичине школе у Карловцима, преписао је *Карловачки рукопис*, можда и са знањем и охрабрењем митрополита Павла Ненадовића, познатог по напорима ка просвећивању и чувању националног идентитета Срба. Управо у вези с тим треба нагласити да Законик није требало само да пружи позитивну правну грађу већ да својом појавом и ауторитетом сведочи о сјајним традицијама средњовековне државе у складу с тежњама ка историзму међу ученим Србима барокног доба. Као својеврсна историјска читанка, Законик је у једном броју рукописа обогаћен и текстом Српског летописа. Заправо, како се XVIII век ближио крају та његова улога преузимала је примат над правном, практичном. Најмлађи од сачуваних рукописа карловачке верзије, *Вршачки*, преписао је протођакон Јован Фелдвари по налогу карловачког митрополита Јована Ге-

оргијевића, за *восіомињаније древносїи*. Преписивање је завршено 1. маја 1772. и рукопис *їрїложен во бїблиотїеку архїеїискоїскују*. Подстицај архиепископа за преписивање рукописа и његово смештање у фондове архиепископске библиотеке у Сремским Карловцима није био израз само његове бриге за просвећивање и ширење писане речи већ и, на првом месту, настојања српске црквене јерархије у Хабзбуршкој монархији да нагласи српску државно-правну традицију и тежње ка обнови државне самосталности. Здружени у рукописним зборницима, Српски летопис и Душаново законодавство сведочили су појавом, угледом и садржином о томе. Карловачка редакција била је последњи и најроднији изданак Душановог законика. Она се по језику и начину формулисања законских одредаба знатно удаљила од својих средњовековних корена, али је из њих црпела своју животност и углед.

Уз *Раванички* и *Софијски*, објављене у трећој књизи, у овој четвртој окупљена су издања текстова још 13 рукописа, чиме су заинтересованим стручњацима стављени на располагање текстови, и снимци одговарајућих страница (у засебном тому), свих преписа млађе редакције осим румунског превода из 1776. Као и у претходним књигама ове серије, текст сваког преписа је дат у оригиналној ортографији. Транскрипцију су урадили Виктор Савић (осам преписа), Радмила Ковачевић (три преписа) и Гордана Јовановић (два преписа). Описи рукописа и филигранолошка анализа дело су Љупке Васиљев, а студије о језику Јасмине Недељковић. Због упадљиве блискости преписа, на савремени српски пренети су текстови само два репрезентативна – *Ковиљскої* (трудом Виктора Савића) и *Грбаљскої* (Гордане Јовановић), с тим што превод првог пружа и варијанте из осталих преписа Карловачке верзије. За оријентацију у издањима текстова, типовима нумерације прописа и односима међу преписима млађе редакције (укључујући и наведена два из треће књиге) служе Табеле и исцрпан Речник и регистар Млађе редакције Виктора Савића и Ђорђа Бубала, израђени према најстрожим лексикографским начелима.

Настала као резултат дугогодишњих историјских, палеографских и језичких истраживања, ова књига представља незаобилазну полазну тачку за даља језичка и текстолошка проучавања млађе редакције Законика као и за подухват реконструкције његове судбине и примене код Срба у XVIII веку.

КОСТА ЧАВОШКИ

НАУЧНИ ПРОЈЕКАТ ОД НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА

Ако по нечему ова Академија треба да буде и једна од најважнијих националних установа српског народа и српске државе, онда је то рад на дугорочним

научним пројектима од националног значаја. Један од њих јесте и издавање преписа *Законика цара Сџефана Душана*, на којем су током пет протеклих деценија радили многи чланови ове наше куће и најугледнији историчари, правници и филолози.

Зачетник тог великог подухвата био је академик Тома Живановић, наш велики кривичар и један од наших ретких и унеколико самосвојних правних филозофа. Он је још далеке 1938. године поставио програм издавања правних извора и системског проучавања средњовековног права српских земаља. А потом је наступио прекид од чак 27 година не само због Другог светског рата већ, највероватније, и због настојања ондашњих комунистичких власти да спрече рад на било чему што је изворно српско. Тек 1965. године под председништвом Мехмеда Беговића, једног од најбољих познавалаца шеријатског права, Одбор за изворе српског права одлучио је да настави рад на овом пројекту тако што ће објављивати све познате преписе Душановог законика, али без других правних споменика – скраћене *Синџајме* Матије Властара и тзв. *Јусџинијановој закона*.

Прва књига, која је садржавала и *Сџрушки* и *Аџонски рукојис*, објављена је 1975, друга 1981. са *Сџуденичким*, *Хиландарским*, *Ходошким* и *Бисџричким рукојисом*, а трећа, после великих прекида, тек 1997. године са *Барањским*, *Призренским*, *Шишайовачким*, *Раковичким*, *Раваничким* и *Софијским рукојисом*. Потом је даљи рад Одбора за изворе српског права на припреми за објављивање тринаест рукописа новије редакције од XVII до XIX века потпуно замро, нарочито после смрти академика Миодрaга Јовичића. Тек после 2005. године академик Сима Ћирковић покренуо је припрему преосталих тринаест рукописа за објављивање и утврдио одговарајућу методологију рада, сагласно начелима која су била усвојена приликом састављања прве књиге. Он је био и *spiritus movens* целог овог подухвата.

Током припремања ове књиге Одбор за изворе српског права претрпео је болне губитке. Најпре је 2009. године преминуо академик Сима Ћирковић, а потом 2010. године и академик Александар Младеновић, по чијим је стручним саветима припремана прва верзија анализе језика свих ових рукописа. Уместо академика Симе Ћирковића, уводну студију под насловом „Млађе редакције Душановог законика“ написао је академик Милош Благојевић, али је и он 2012. године преминуо.

Овом, четвртном књигом довршено је, изузев двадесет шестог преписа на румунском језику, исписаног српско-словенском ћирилицом, објављивање свих нама познатих рукописа Душановог законика. То је учињено захваљујући прегалаштву неколико узастопних генерација чланова Академије, окупљених у Одбору за изворе српског права, почев од далеке 1938. године. Тиме је овај подухват од националног значаја успешно окончан.

Тек пре 220 година ондашња јавност сазнала је да смо ми Срби у доба процвата наше средњовековне државе имали тако велики правни споменик,

који је у два наврата озаконио цар Стефан Душан. Сада, када су сви његови преписи пред вама и свеколиком јавношћу, у стању смо да их у целини сагледамо, проучимо и проценимо. Како је изворник овог законика изгубљен, била су бар три озбиљна покушаја да се он реконструише. Оно што, међутим, и лаици одмах могу приметити јесте чињеница да су потоњи преписивачи мењали садржину појединих одредаба, неке од њих изостављали, друге додавали, а цео текст саображавали говорном језику оних Срба за које су то чинили. Стога се поставља питање шта је све те преписиваче наводило да осавремењују, да не кажемо новелирају, Душанов законик.

У том погледу постоји битна разлика између Душановог законика и светих списа. Ако се упореди Септуагинта, први превод Старог завета на грчки језик који је настао двестоте године пре Христа у Александрији, и најстарији препис тог Завета на хебрејском, одмах ће се запазити да су та два текста истоветна, што се лако може утврдити ако се прочита прва књига *Посишање*, чији је упоредни превод са грчког и хебрејског сачинио Атанасије Јефтић. Једино што изворник на хебрејском, који је знатно млађи од предлошка *Сейшуаиније*, има, због грешака преписивача, понеки стих мање. Разлог који је довео до тога једноставан је: када се свети списи једном канонизују они се више не смеју мењати.

Душанов законик није имао ту врсту светости. Његови потоњи преписивачи, највероватније и по налогу тадашњих српских епископа и других црквених великодостојника, настојали су да га саобразе новонасталим приликама у којима се обрео српски народ и да га зарад разумљивости приближе, колико је то било могућно, говорном језику простог народа. А све је то чињено да би се, поред затечених обичаја, Душанов закон и практично примењивао као важеће право. То је још једна потврда колико су се наши преци, предвођени Српском православном црквом, трудили да и под туђом влашћу примењују, у мери у којој је то било могућно, своје српско право и тиме сачувају свој национални идентитет.

Једино што још треба ову полазну претпоставку доказати, што, нажалост, до сада није учињено. Било би, стога, преко потребно да наши историчари, а нарочито правни историчари, подстакну своје докторанде и млађе колеге да се позабаве овим питањем и изуче расположиву архивску грађу. Притом би се можда требало усредсредити на архив Карловачке митрополије, поготово што је прва група преписа млађе редакције Душановог законика настала у окружењу патријарха Јована II, а друга у окружењу патријарха Арсенија III, после добијања привилегија од цара Леополда I 1695. године.

Из објављених преписа Душановог законика такође се може разабрати шта су наши велики преци сматрали битном одредницом нашег националног идентитета. То је било источно православље о којем се већ у првом члану вели: „Најпре о хришћанству [православљу] – ово је начин да се очисти

хришћанство [православље].“ Потом се говори о латинској јереси, да би се изрекла заповест: „Ако се нађе поп латински да [пре]обраћа хришћанина у латинску веру, да се казни по Закону светих отаца.“ Ове одредбе су не само задржане него су, како то вели Милош Благојевић, у другој, млађој редакцији осетно проширене, у намери да се сузбију штетне појаве, као што су унијаћење и покатоличавања, па су тога ради састављене и нове одредбе.

Оно што ће бољи znalци западног хришћанства и државноправне традиције одмах запазити, то је чињеница да су сви средњовековни српски правни споменици писани на српско-словенском, тадашњем говорном језику српског народа. На Западу је то било битно другачије. Сви велики енглески правни акти из XIII века па и касније, почев од *Magna carta libertatum*, били су састављани на латинском језику, баш као и чувени франачки *Lex salica*. Па чак и знатно касније, у енглеском суду правичности (Chancery) постојале су две јурисдикције: једна латинска под којом се поступак водио на латинском језику, и друга под којом се поступак водио на енглеском језику.

Наш први велики законодавац Свети Сава, није се двоумио него је *Законоуправило*, познатије као *Крмчија*, донео и објавио на српско-словенском језику, скоро у исто време када је Џон Без Земље био принуђен да прихвати документ *Magna carta libertatum*. И ниједном нашем средњовековном владару, укључујући и цара Душана, није пало на памет да своје правне акте доноси на византијском грчком, који је имао много бољу и развијенију правну терминологију, него је то искључиво чинио на српско-словенском, то јест говорном језику свог народа. И то је био разлог што је *Синџајма* Матије Властара, која је била један од трију саставних делова правног поретка Душанове Србије, била још четрдесете године XIV века преведена на српско-словенски.

Објављивање овог капиталног дела је, наравно, и прилика да се сви ми подсетимо какву смо државу некада имали и какви су били њени законодавци, који ни у чему нису заостајали за најбољим и византијским и западноевропским узорима. Тим поводом можда треба објаснити разлику између појмова грађанин и патриота, која је од далекосежног значаја. *Грађанин* је категорија везана за одређени простор, па се стога каже да су сви они људи, који су, у датом тренутку, по важећем праву припадници државе, њени грађани. Отуда је сваки грађанин у вези с одређеним бројем својих савременика на истом месту, то јест државној територији, а они су његови суграђани. За разлику од појма грађанина, појам *патриоте* такође подразумева одговарајућу везу, али не у простору него у историјском времену. Реч „патриота“ потиче од речи *patrios*, што значи оцима и праоцима својствен, а тиме и родољуб – онај који воли отаџбину, земљу у којој почивају његови очеви.

Ваљано утемељење државе подразумева двоструко сједињавање – успостављање присне политичке заједнице људи на одређеној територији и

њихово здруживање с прецима и потомцима у нераскидиви ланац заједничке судбине, који повезује мртве, живе и још нерођене. И тек кад се оствари ово двоструко сједињавање, може се говорити о државотворном народу какви су били Срби од Стефана Немање до цара Душана. А да би се то изнова постигло, потребно је и одговарајуће саморазумевање, које подразумева сећање и знање о самосвојном и слободном народу и држави која је била, која јесте и која ће бити *њејова* творевина. И само док се то сећање, садржано у предању и традицији, своди на своју суштину и увек изнова открива, држава, као политичка заједница самосвојног народа, може да опстане.

Када су преписивачи Душановог законика приступали том послу, они нису имали на уму само могућност његове примене него и потребу оживљавања и очувања наше државотворне традиције, која сеже до Стефана Немање и Светога Саве. Такву улогу традиције и њен значај за јавни живот политичке заједнице речито је изложио Волтер Липман када је написао: „Традиција је нешто више од културе, уметности и науке. Оне представљају јавни свет којем су наши приватни животи придружени. Овај континуум јавних и приватних сећања трансцендира све личности у њиховим непосредним и природним животима и све их заједно повезује. У њему се одиграва мистерија којом појединци адопцијом и иницијацијом постају чланови заједнице. Биће које носи ову мистерију јесте историја заједнице, а њена централна тема јесу велика дела и високи циљеви претходника. Од њих потичу нови људи и себе доказују тиме што постају чесници у незавршеној повести“.

Једно од тих наших великих дела јесте и Душанов законик који објављивањем ових преписа изнова предочавамо нашој јавности.

